UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

H O O F S T U K III.

DIE PATROON VAN NATURELLE - ADMINISTRASIE

IN DIE Z.A.R. TOT 1876:-

DIE ROL VAN DIE GEWONE LANDSAMPTENAAR.

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

DIE ALGEMENE ADMINISTRATIEWE PATROON.

Hoewel daar op 2 Desember 1836 te Thaba'Nchu reeds 'n bestuursliggaam vir die Trekkers gekies was, is daar op 6 Junie 1837 te Vetrivier deur die verenigde laers 'n grondwet afgekondig en aangeneem en 'n nuwe bestuursliggaam daargestel. Die Vetrivier-grondwet is later uitgebrei tot die bekende "Instructien voor den Raad van Representanten van het Volk", wat die basis van die Republiek Natalia gevorm het.(1)

A.H. Potgieter en sy Voortrekkers is egter nie na Natal nie maar oor die Vaalrivier alwaar hulle in 1838 die dorp Potchefstroom aangelê het. In 1840 het Potchefstroom 'n adjunk-raad van die Natalse Volksraad geword en dit gebly tot 1843 toe die Engelse Natal geannekseer het. Vanselfsprekend is dit dat die oor-Vaalse Boere, wat nie polities deur die anneksasie geraak was nie, dus 'n eie grondwet en bestuur sou daarstel. In 1844 kom die Volksraad van Potchefstroom tot stand onder die bekende drie-en-dertig artikels waarvolgens die Raad se voorskrifte uitgevoer moes word deur die Hoofkommandant en sy kommandante en veldkornette.(2)

In 1845 egter trek Potgieter met 'n groot deel van sy volgelinge na Oos-Transvaal ten einde benoorde die 26 graad s.b. te kom en stig die dorp Andries Ohrigstad. 'n Nuwe grondwet(3) kom in werking waarmee dan ook die Potchefstroomse raad verval.

---

(1) A.J. du Plessis, pp.162-163. Die Republiek Lydenburg (1856-1859) het dieselfde stuk as basis vir bestuur gebruik.

(2) S.A. Argiefstukke, Transvaal No. 1, pp.5-9 : Die Drie-en-dertig artikels, arts. 8, 24, 25, 26 & 32.

(3) Ibid, pp.11-13 : Regulatien en Instructien voor den Volksraad van het volk aan Andries Ohrigstad, en omliggende land. (EVR. 2, pp.1-5)

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

Hierdie raad het bestaan tot 1849 ten spyte van die feit dat Potgieter daarvan weggebreek en tot 1848 'n eie bestuur daarop nagehou het in Zoutpansberg, Magaliesberg en Potchefstroom waarheen hy en sy mense hulle intussen as gevolg van moeilikhede met J.J. (Kootjie) Burger se sogenaamde „Volksraadparty", begewe het.

Op 22 Mei 1849 kom die „verenigde band" tot stand en word die Volksraad 'n Volksraad vir die hele gebied[4] en fungeer tot 1857 toe die nuwe grondwet vervaardig is. Dit dien egter vermeld te word dat Lydenburg op 12 Maart 1856 juis oor die nuwe grondwet, 'n eie republiek daargestel het waarvan die distriksbestuur-in-aksie egter nie verskil het van dié van die Suid-Afrikaanse Republiek nie. In 1858 is die grondwet hersien en teen 1859 het alle groepe, Lydenburg ingeslote, dit aanvaar.[5]

Voor 1857 het die uitvoerende gesag en administrasie berus by die Volksraad en die Kommandant-generaal wat, met behulp van sy offisiere, (die kommandante) en veldkornette), en die landdroste landsake behartig het. Die nuwe grondwet egter, het nie alleen vir 'n soewereine wetgewende gesag voorsiening gemaak nie, maar ook vir 'n uitvoerende mag bestaande uit 'n President en 'n Uitvoerende Raad.[6] Verder is voorsiening gemaak vir een Kommandant-generaal[7] wat moet optree as hoof van die krygsmagte van die Republiek. Ook is die

---

(4) S.A. Argiefstukke, Transvaal No. 1 : pp.272-273. (Soutter-versameling, Pak 1, no. 9.)

(5) St. Schoeman en sy Zoutpansbergers het reeds in 1858 die hersiene grondwet aanvaar.

(6) S.A. Argiefstukke : Transvaal No. 3, pp.442-445. (Staats Courant 16/10/57).

(7) Sedert 15/1/51 was daar, ingevolge 'n besluit geneem te Elandsrivier, vier kommandante-generaal, te wete een vir Zoutpansberg, een vir Lydenburg, een vir Marico en een vir Magaliesberg, Mooirivier en 'n deel van Marico.

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

regterlike mag bestaande uit landdroste en heemrade en sodanige toevoegings as wat nodig geag word, duidelik vry en onafhanklik verklaar.

Die land was vir administratiewe doeleindes verdeel in distrikte en wyke. Aan die hoof van elke distrik het gestaan 'n gekose landdros as verantwoordelike amptenaar vir sowel die administrasie van, en die regspraak in, die distrik. In laasgenoemde verband is hy bygestaan deur heemrade en gesworenes terwyl in eersgenoemde verband die distrikskommandante en wyksveldkornette hom moes bystaan. Sommige landdroste het klerke gehad wat hulle ter sy gestaan het, sommige kommandante, onder-kommandante en sommige veldkornette, assistent-veldkornette. Hierbenewens het onder elke landdros 'n aantal spesiale amptenare soos waterfiskale, markmeesters, ens., gedien wat, soos hul name aandui, met spesiale take belas was.

Ten slotte dien daarop gewys te word dat die pos van Kommandant-generaal op 7 Junie 1873 afgeskaf is[8] en nie voor na die Eerste Vryheidsoorlog weer ingestel is nie.

Voornoemde verwikkelinge op administratiewe en politieke gebied moet terdeë in gedagte gehou word wanneer die Naturelle-administrasie van die Suid-Afrikaanse Republiek behandel word want dit, tesame met gebeurtenisse soos die „burgeroorlog"[9] en die onluste in Zoutpansberg wat in 1867 uitgeloop het op die ontruiming van die distrik Schoemansdal, het terdeë hul spore gelaat, nie alleen op die wyse

(8) Locale Wetten, p.520, art. 112.
(9) 1860-1864.

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

waarop met die Bantoe binne die grense van die Republiek gehandel is nie, maar ook ten opsigte van administratiewe reëlings.

Die amptenare wat belas was met Naturelle-administrasie val hoofsaaklik in twee groepe : Eerstens diegene, militêr sowel as siviel, wat belas was met die gewone landsadministrasie. Hieronder reken ons, in die tydvak vóór 1857, die Kommandant-generaal, kommandante, en veldkornette en die landdroste en heemrade; en in die tydperk ná 1857 sal verwys word na die President (as hoof-uitvoerende amptenaar) se aandeel insoverre dit sy bloot toesighoudende werksaamhede oorskry. Die tweede groep persone wat belas was met Naturelle-administrasie, is persone wat spesiaal benoem was vir die taak in die een of ander hoedanigheid: Hieronder reken ons belasting-gaarders, superintendente van Naturellestamme, diplomatieke agente en kommissarisse.

Die werksaamhede van hierdie amptenare sover dit enigsins administratief en nie suiwer militêr is nie, sal in die eersvolgende bladsye en die daaropvolgende hoofstukke nagegaan word.

--o0O0o--

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

2. DIE WERKSAAMHEDE VAN DIE GEWONE LANDSAMPTENAAR T.O.V. NATURELLE-ADMINISTRASIE.

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

DIE KOMMANDANT-GENERAAL SE AANDEEL IN NATURELLE-ADMINISTRASIE.

Die Kommandant-generaal se rol in verband met Naturelle-administrasie is eintlik moeilik om te bepaal aangesien hy die persoon was wat aan die hoof van die Republikeinse militêre organisasie gestaan het en derhalwe sy pligte meer in die lig van handhawing van orde gesien het as administrasie in die gebruiklike sin van die woord. Maar die handhawing van orde en administrasie kan, insovérre dit die Naturelle-bevolking aangaan, in die tydperk onder bespreking, feitlik as sinoniem beskou word - en in hierdie lig sal ons die Kommandant-generaal se werksaamhede on die Bantoe nagaan.

Die eerste besluit waarin die Volksraad definitiewe instruksies in verband met Naturellesake aan die Kommandant-generaal opgedra het, is dié van 15 Mei 1846. Volgens hierdie besluit mag Naturelle nie gewapend rondloop nie, oortreders wat weghardloop sou geskiet word en diegene wat gevang word moes aan „den Hoofd Comt. bezorg worden". Laasgenoemde sou hom dan pak-gee en vir een jaar inboek by 'n boer.(10)

Vervolgens vind ons dat in September op 'n publieke byeenkoms te Ohrigstad besluit is „dat den Hoofd Kommandant ten alle tyden omtrend disputen en kwestien met die omleggende Inlandsche stammen de vreedzaamste weg zal inslaan zodanige disputen en kwestien uit den weg te ruimen, doch, daarin niet slagende.... een krygsraad te beleggen en zodanige strenge middelen te beramen en inteslaan als omstandigheden en den aart der zaake mogte vereischen."(11)

---

(10) S.A. Argiefstukke, Transvaal No. 1, p.51 : V.R.N., Ohrigstad den 15 Meij 1846, art. 2. (E.V.R.1)

(11) S.A. Argiefstukke, Transvaal No. 1, p.215 : Notulen van eene algemene Publieke Byeenkomst gehouden te Andriesohrig Stad op den 22 en 23 September 1846, art. 3. (Souter-versameling, Pak 1, No. 6). Vgl. Huyser, p.117.

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

Metterjare en namate die inwoners gevestig geraak het, het maatreëls ten opsigte van die diensbaarheid van die Naturelle, belasting, aparte woongebiede en dies meer noodsaaklik geword en vind ons heelparty opdragte in hierdie verband aan die Kommandant-generaal. So is op 5 Mei 1851 deur die Volksraad besluit dat dit aan die Kommandant-generaal oorgelaat word om „de kaffers van Maleuwe en verder omlig(g)ende cappetyns" diensbaar te maak.(12) 'n Besluit na aanleiding van 'n versoekskrif dat „de Rebel Kaffers" meer diensbaar gemaak moet word.(13)

Tewens in die Kommandant-generaal-instruksies van daardie jaar is dit vasgelê dat „Alle Kaffers verrigtingen en kwettiën zullen aan den C:Generaal toevertrouwd worden......"(14)

In die wetgewing van 1853 vind ons heelparty „nuwe" opdragte aan die Kommandant-generaal. So besluit die Volksraad op 19 September „En zoo word oek bij deze aan de Commandant-Generaals verlof gegeven om zoodanig te handelen met de kleine Kafferstammen, als met hun Ed. beste weten overeenkomt om de vuurwapenen onder hen uit te krijgen, en hen onder een jaarlijkse belasting te brengen, voor de algemeene kas, doch zoo het mogelijk is, vooreerst nog zonder geweld."(15)

---

(12) S.A. Argiefstukke, Transvaal No. 2, p.27 : Volksraadsvergadering, Lydenburg den 5 Meij 1851, art. 18. (E.V.R. 3.)

(13) S.A. Argiefstukke, Transvaal No. 2, p.199 : Versoekskrif, Eilandsvantyn de 2 January 1851, (V.R. 150/51)

(14) S.A. Argiefstukke, Transvaal No. 2, p.280 (Instructiën voor de Comandants Generaals onder gezag en verantwoording van den E.Volks Raad benoorden den 26 Graad, art. 9. (E.V.R. 235); (V.R. 193/51.)

(15) Locale Wetten, p.25 : art. 68 van Volksraadbesluit van 19/9/53.

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

„Omtrent gronden aan Kaffers gegeven ter bewoning zoo worden de Comm. Generaals en Commandants gelast waar zulks noodig is aan te voldoen."(16) En verder „wat aangaat de verdeeling van kaffers, word zulks verwezen na de Comt. Genl. om zulks te regelen."(17) En so het St. Schoeman en M.W. Pretorius in 1856 onder andere gereël vir Funyufunyu (Stuurman) en Maglabotla om elders te woon asook wat betref die volk vroeër onder veldkornet Van Staden en die weduwee Potgieter se volk.(18)

Rond-trekkende stamme het egter bogemelde aangeleentheid moeilik gemaak en daar is derhalwe besluit dat „Zy die dit grondgebied (d.w.s., die aangewese woonplek) verlaten hebben en weder wenschen daarin opgenomen te worden, hebben zicht by den Commandant-generaal of by den hoofd-Commandant te vervoegen om de voldoening van dien wensch te verkrygen."(19)

Maar benewens bogemelde gewigtige aangeleenthede was daar ook kleiner sake ten opsigte waarvan die Kommandant-generaal opdragte ontvang het. Daar was die geval van die moeilikheid tussen Mswazi en Somcuba waaroor bv., veldkornet G.J. Joubert geklae het en waaroor besluit is „Zoo word de Commandant Generaal gelast deeze zaak tuschen de twee kafferkapteins op zicht te neemen en er aan te werken naar zyn beste vermoogen....."(20)

---

(16) Locale Wetten, p.28 : Volksraadsbesluit, 28/11/53, art. 124. Vgl. S.A. Argiefstukke, Transvaal No. 2, p.190 : Art. 124.

(17) S.A. Argiefstukke, Transvaal No. 2, p.183: Volksraadnotule, 1/12/53, art. 78. (E.V.R. 4.)

(18) R. 999/56 : Krygsraadsitting te Rustenburg 8/3/56, art. 2.

(19) S.A.Argiefstukke, Transvaal No. 3, p.418: Nieuwe Wetten voor de Maatschappy der Hollandsche Afrikanen benoorden de Vaalrivier, art. 296.

(20) S.A. Argiefstukke, Transvaal No. 2, p.129: Volksraadsnotule, 20/6/53, art. 62. (E.V.R. 3.)

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

In die volgende jaar is Kommandant-generaal W.F. Joubert gelas „dat ZEd. zorg zal dragen dat de twist tusschen dezen twee kaffers geen verderen kwaden gevolgen hebben kan voor ons zelve ....."(21) Ook ten opsigte van moeilikheid met Maloka is „de saak overgelaten aan den C.Gl. om de zaak op de beste manier te bewerk tot tevredenhyd in wiens wyk hy is ofte zig bevind."(22)

In Februarie 1858 word besluit dat die Kommandant-generaal ook lid van die Uitvoerende Raad sal wees(23) en reeds in Junie 1858 kry die Kommandant-generaal 'n assistent in die persoon van S.J.P. Kruger om hom by te staan.(24) Een van die Assistent-Kommandant-generaal se eerste pligte was om in Julie met 'n kommando uit te gaan na Gasebone, Maklawaan, Kapella en andere ten einde vrede en vriendskap te reël met genoemde stamhoofde se stamme.(25) En net soos die Kommandant-generaal gereeld verslag gedoen het(26) so-ook het die Assistent-Kommandant-generaal na die volvoering van elke opdrag, sy verslag ingehandig.(27)

---

(21) S.A. Argiefstukke, Transvaal No.3, p.22 : Afd. 6 van Kommissieraadsvergadering, Lyd. 6 November 1854. (E.V.R. 3.)

(22) S.A. Argiefstukke, Transvaal No. 2, p.15 : Volksraadsnotule 15/1/51, art. 57. (E.V.R. 3.)

(23) S.A. Argiefstukke No.3, p.494 : Krygsraadsitting, Rustenburg, 1/2/58, art. 2. (E.V.R. 102.)

(24) U.R. 1A : U.R.B. 28/29 Junie 1858, art. 8.

(25) U.R. 1A : U.R.B. 28/29 Junie 1858, art. 9. Die volgende maand (Augustus) was hy by Mahura. (R.2240/58.)

(26) Vgl. S.A. Argiefstukke, Transvaal No. 2, p.15 : Volksraadnotule 15/1/1851, art. 56 (E.V.R. 3) S.A. Argiefstukke, Transvaal, No. 4, p.18 : Volksraadsnotule, Pretoria, 12/9/59, art. 22.

(27) U.R. 1A : U.R.B. 15/9/58, art. 28 oor Mahura. Sien ook U.R. 1A : U.R.B. 1/10/58, art. 2 oor Mahura, Gasebone en Maklawaan.

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

Vervolgens is in 1858 'n vorige besluit herhaal, naamlik om vriendskaplike stamhoofde te belas en dit word aan Kommandant-generaal S. Schoeman opgedra om die belasting te ontvang.[28]

In die sestiger-jare was die Kommandante-generaal, veral J. van Dyk en S.J.P. Kruger[29] baie bedrywig in verband met Naturelle-aangeleenthede maar meer in die militêre sin, naamlik oor onluste, onderlinge oorloë, rowery en dreigende moeilikhede.[30] Van Dyk het verder rapporteer dat hy opdrag gegee het dat paslose Naturelle doodgeskiet moet word[31] en Paul Kruger het sy mense laat weet dat nuwe wette vir die beter administrasie van Naturellesake aan die kom is.[32]

Maar daar was ook moeilikhede oor hierdie magte van die Kommandant-generaal ten opsigte van Naturellesake. Dit het byvoorbeeld gebeur dat die Kommandant-generaal S.J.P. Kruger aan die President geskryf het dat hy in sekere gevalle nie kan optree nie omdat daar 'n spesiale amptenaar vir Naturellesake is en in ander gevalle omdat hy nie weet onder wie se jurisdiksie sekere volk val nie. Dit was

---

(28) U.R. 1A : U.R.B. 15/9/58, art. 30. Vgl. Staats Courant van 15/5/67 : Openingsrede van M.W. Pretorius; Staats Courant van 22/1/68 : Volksraadsbesluit van 26/11/67, art. 200.

(29) Aangestel op 19/10/63. S.A. Argiefstukke, Transvaal No. 4, p.207 : Volksraadsnotule, Pretoria 12/10/63, art. 73.

(30) U.R. 4 : U.R.B. 13/3/72, art. 22 (p.93); U.R.18(11) Kladbesluit 6/7/71, art. 42 (p.51); R. 1322/69, p.196; R. 1665/68; R. 59/64; R.428/63, R. 332/63, R. 318/62, R. 277/62, R. 3799/60, R. 3800/60.

(31) R. 633/63 : J. van Dyk aan Wnd. President, 31/8/63.

(32) R. 796/64 : S.J.P. Kruger aan veldk. P.J. Fourie, 15/9/64 en R. 797/64 aan Komdt. P.W. Nel, 15/9/64.

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

die geval toe Katse-Katse wou vrede maak en Kruger gesê het hy kan nie inmeng met sake wat onder S. Schoeman as diplomatieke agent ressorteer nie en ook toe die Knopneuse Schoeman nie wou gehoorsaam nie en Kruger getwyfel het of hulle wel onder Schoeman val al dan nie.(33)

Andersyds was daar diegene wat Naturellesake geheel-en-al onder die militêre offisiere wou uit hê en aparte amptenare verlang het, of anders gesien, wou hê dat die Kommandant-generaal alleen moes optree. Kommandant C.J. Bodenstein en ses veldkornette het gesê: „ten eersten versoeken wy ondergetekenden... om onsen C.G. St. Schoeman te ontslagen als Lid van den Uitvoerende Raad en aan te stellen als bestierder van alle Kafferstammen en den magt van den Kaffers uit den handen van den Comdt. en Veldkornetten te nemen en dat de generaal alleen den regt zal hebben om den Kaffers stammen te verdeelen onder den offeziers dezer Republiek."(34)

Die Volksraad het op 21 September 1860 dié memorie behandel en „wordt besloten alle zaken van kafferstammen en kaffers in handen te laten van den Commandanten en Veldcornetten en onder oppertoezigt van den Commandant Generaal St. Schoeman te stellen, om daarin alle benoodigde schikkingen aan zyne onderhoorige krygs-officieren op te dragen."(35)

---

(33) R.752/68 : S.J.P. Kruger aan President 23/6/68. (Schoeman het gemeen die Knopneuse val wel onder hom. Sien R. 744/68.)

(34) S.A. Argiefstukke, Transvaal No. 4, p.352: Memorie van 6/9/1860 (R. 3969/60). Van Jaarsveld (p.288) interpreteer die memorie as synde 'n pleidooi dat die Kommandant-generaal alleen moet optree. Dit is egter ook moontlik dat 'n aparte amptenaar verlang was deur die memorialiste.

(35) S.A. Argiefstukke, Transvaal No. 4, p.70 : Volksraadsnotule, Pretoria, 10/9/60, art. 106.

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

Die derde moeilikheid oor die magte van die Kommandant-generaal het van 'n landdros gekom. Landdros O'Reilly wou nie hut-belasting invorder nie omdat hy van mening was dat aangesien die Volksraad besluit het dat „......de Commandant-Generaal zal zorg dragen dat deze wet ten strengste ten uitvoer zal worden gebragt,"(36) dit nie sy taak was om belasting te gaar nie. Maar die klagtes het nie ingeslaan nie en die Kommandant-generaal het sy opdragte ten opsigte van Naturellesake gekry net soos ander amptenare ook deur die jare pligte in hierdie verband toegesê is.

Op 7 Junie 1873 is die pos van Kommandant-generaal afgeskaf(37) in vredestyd en daarmee het dan ook die opper-persoon ten opsigte van Naturellesake voorlopig verdwyn. Maar vanaf die Groot Trek tot 1873 het die Kommandant-generaal diep gewikkeld geraak in Naturelle-administrasie, nie soseer omdat dit die beste is wat gedoen kon word nie maar omdat dit prakties was dat in die tydsomstandighede publieke beveiliging en Naturellesake as feitlik sinoniem beskou moes word. Hoewel 'n hooggeplaasde uitvoerende amptenaar, het die Kommandant-generaal baie van die take self moes uitvoer want die Raad het hom nie altyd die vryheid gegun om sekere van sy werksaamhede te delegeer nie. Onwetend en onder dwang van tydsomstandighede het die Kommandante-generaal van hierdie jare die weg gebaan vir die benoeming van die Kommandant-generaal na die Eerste Vryheidsoorlog as Superintendent van Naturelle.

---

(36) R. 1214/67 : Landdros O'Reilly aan SS., M.W. Stroom, 29/11/67.

(37) Locale Wetten, p.520, art.112.

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

DIE ROL VAN DIE LANDDROS.

Die landdros was 'n vername amptenaar in die Voortrekker-samelewing, sowel in die Republiek Natalia en die Oranje-Vrystaat as in die Zuid-Afrikaansche Republiek. Hy was in 'n groot mate die spil waarom die hele bestuursorganisasie gedraai het.(38) Hoewel hy, tesame met sy Heemrade meer gemoeid was met regterlike aangeleenthede, het die Landdros baie ander verpligtinge gehad waaronder 'n nie-onaansienlike aandeel in Naturelle-administrasie nie.(39) Tewens as distriks- of plaaslike verteenwoordigers van die Uitvoerende Gesag(40) het hulle werksaamhede, benewens hul regswerk, 'n baie wye veld gedek ten spyte van die feit dat dit maar ongeskoolde mense was aan wie hierdie beperkte regterlike- en administratiewe magte toevertrou was.

Die Landdros-stelsel is in 1827 in Kaapland deur die Engelse afgeskaf(41) maar het in 1836 of 1837 in die Thaba'Nchu-gebied onder die Trekkers herleef(42) en is vandaar oorgeplaas na Natal(43) en Transvaal en seker een van die eerste instruksies

---

(38) Reyneke, p.(v).

(39) Venter, p.232, beweer dat hulle uitsluitlik regterlike liggame was. Reyneke, t.a.p., en op pp. 12 en 71 betwis dr. Venter se stelling. Volgens hierdie ondersoek skyn dit of Reyneke reg het in die saak.

(40) S.A. Argiefstukke, Transvaal No. 3, p.406 : Ontwerp van Wetten, arts. 198-199 (R.930/55). Ibid. p.518, Grondwet van de Z.A.R., arts. 171, 172 en 174. (Staats Courant, 5 Maart 1858).

(41) Reyneke, p.11.

(42) Vir besonderhede oor wanneer die eerste Landdros aangestel is, sien Reyneke, pp.12-14 en sy voetnotas 2, 3 en 4 t.a.p.

(43) Vir die rol van die Landdros t.o.v. Naturellesake in Natal, sien Hoofstuk II.

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

aan landdroste in Transvaal was dié waarvolgens hulle opdrag gekry het om „copyen (van die 33 artikels) aan ieder Veldcornet en Commandant te zenden."[44]

Na sorgvuldige ondersoek[45] is tot die gevolgtrekking gekom dat die instruksies vir Landdroste tussen 1844 en 1849 dieselfde was as dié wat in Natal gebruik is. Lydenburg het in 1858 besluit om sy eie instruksies op te stel.[46]

Volgens die 1858-grondwet moes „de Commandanten en Veldcornetten voldoen aan de bevelen der Landdrosten voor zoo vérre zij volgens de bepaling der wetten, omtrent de regterlijke administratieve Magt daarmede in aanmerking komen."[47] Dit was ook in Lydenburg die geval gewees.[48]

Maar die funksies is nie altyd so streng geskei nie en omdat Naturellesake en militêre optrede teen die Bantoe so nou saamgehang het, is in sommige gevalle „alle kafferzaken..... opgedragen aan de officieren der krijgsraad"[49] en in ander gevalle was daar noue samewerking en het Landdroste en Heemrade saam met die Krygsraad vergader[50] of het eersgenoemde self tot militêre optrede besluit.[51]

---

(44) Locale Wetten, p.6 : Volksraadsbesluit, 23/5/49, art. 4.

(45) Deur Reyneke. Sien p.38.

(46) Reyneke, p.38.

(47) Locale Wetten, p.52 : art. 123 ook p.90, art. 5. Vgl. S.A. Argiefstukke, Transvaal No. 3, p.585 : Bylaag 34, 1858; Instructie voor de Commandanten en p.587 : Bylaag 35, 1858 : Veldkornet-instruksies, art. 5.

(48) Reyneke, p.106 (U.R.B. 8/9/58, art. 7.)

(49) Notule van Hof van Landdros & Heemrade, 5/3/52, art. 7. Aangehaal by Van Jaarsveld, p.289.

(50) R. 309/51 : Notule van Krygsraadvergadering, Potchefstroom, 23/8/51. Vgl. Reyneke, p.105.

(51) R.1109/56 : Hofsitting 15 tot 29/9/56. Vgl. Reyneke, p.106.

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

Wat Naturelle-administrasie betref het die Landdros veral te doen gehad met (a) die handhawing van vrede en vriendskap met die Bantoe, (b) die aanwys van afsonderlike woongebiede, (c) die inboek van Bantoe-kinders by boere, (d) passe, (e) belastings en (f) allerlei losstaande aangeleenthede wat nou verband hou met die landdros se posisie as plaaslike verteenwoordiger van die Uitvoerende gesag.

Afsonderlike woongebiede is 'n saak waaraan die Boer reeds so vroeg as 1840 aandag geskenk het. Op 4 Maart 1840 het die Natalse Volksraad besluit „dat met de volgende vergadering zal besloten worden waar de verblyf plaatsen zal zijn van Paanda en alle de andere opperhoofden."[52] En by die volgende vergadering is besluit dat die Landdroste geraadpleeg sal word in verband met die nadere bepaling van verblyfplekke vir die Bantoe.[53]

Theal wys daarop dat in 1853 dit in die Z.A.R. die taak van die kommandante was om woongebiede vir die stamme aan te wys maar dat vanaf 1858 (met die nuwe grondwet) die taak by die landdros van die distrik berus het.[54] In terme van hierdie instruksie het die Uitvoerende Raad in 1859 die Landdros van Pretoria gelas om in samewerking met die krygsoffisiere en in medewerking met Kommandant Paul Kruger by name, aan Stamhoof Songaan 'n ander woonplek aan te wys.[55]

---

(52) Voortrekkerwetgewing, p.36 : Resolusie 12 van 4/3/40.

(53) Voortrekkerwetgewing, p.46 : V.R.B. van 3/4/40, art. 10.

(54) Theal IV, p.435.

(55) U.R. 1A : U.R.B., Potchefstroom, 22/4/59, art. 10.

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

In 1868 gelas die Uitvoerende Raad die landdros van Zoutpansberg en die Veldkornet van Malitziesland om „te onderzoeken of er in de nabyheid van Blaauwberg eene opene plaats is om als kaffir locaties te kunnen dienen en hiervan rapport op te zenden aan den Uitvoerende Raad."(56) So is in 1870 ook die landdros van Bloemhof opgedra om te sorg dat Massouw en sy volk genoeg grond kry en nie onbillik behandel word nie.(57) Die landdros van Potchefstroom, wat die Uitvoerende Raad in kennis gestel het van Matlaba se begeerte om terug te keer vanaf Thaba'Nchu, is in 1872 opgedra om die saak te ondersoek en 'n woonplaas vir Matlaba te vind.(58) In 1873 weer het die landdros van Marabastad, D.S. Maré, die Uitvoerende Raad in kennis gestel dat Sebitiela se skoonseun, Eland, gaan verhuis tot 4 myl vanaf Marabastad.(59) Die antwoord van die U.R. was, „Geef den Landdrost kennis Eland te beletten en Zebedela te laten weten dat de President het nie toelaten zal. Eland kan eerst hier aanzoek komen doen."(60)

Van die vroegste dae van die republiek tot die jaar van die anneksasie was die landdros dus gemoeid met die aanwys van woonplekke vir Bantoestamme. Die opdragte is aan hom gegee en in samewerking met die ander landsamptenare het hy sy taak volvoer sover omstandighede hom toegelaat het.

Ten tweede was die inboekstelsel ten dele ook 'n taak van die landdros - eintlik ten groot dele

---

(56) U.R. 2, U.R.B. van 30/1/68, art. 64 op p.605.

(57) U.R. 3, U.R.B. van 12/3/70, art. 82 op p.300.

(58) U.R. 4, U.R.B. van 22/7/72, art. 42 op p.220.

(59) R. 591/73 : D.S. Maré aan Pres. en U.R., 14/4/73.

(60) Potlood instruksie op die brief self.

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

want nie alleen was dit 'n baie aanvegbare gebruik nie maar ook een wat hom tot misbruik geleen het en derhalwe onder die strengste kontrole geadministreer moes word. Die landdros was klaarblyklik die aangewese persoon daarvoor.

Reeds voor die Apprentice Wet van 1851 het die Volksraad die landdros van Ohrigstad opgedra om die kinders wat deur Manukosi gebring is in te boek en besondere aandag te gee aan die stom enetjie.(61)

In 1851 is die eerste wet op inboekelinge aangeneem en in byna elkeen van die belangrike artikels verskyn die naam van die Landdros: Die landdros moet binne 8 dae nadat die kinders gekry is daarvan in kennis gestel word (art. 1); die landdros moet ondersoek instel of die verkryging wettig was (art. 2); die landdros moet 'n register van inboekelinge hou (art. 3); boetes invorder (art. 4); optree in gevalle van mishandeling (art. 5); inboekelinge oormaak aan ander (art. 7) en slegs die landdros kon namens die staat optree in gevalle waar stamhoofde kinders skenk aan boere (art. 6).(62)

In 1853 word die landdroste gelas om die bepalinge van die wet opnuut bekend te maak.(63)
In 1855 is hierdie opdrag aan landdroste herhaal.(64)

Dat die landdros in hierdie verband baie te doen gehad het, spreek vanself want nie alleen was

---

(61) S.A. Argiefstukke, Transvaal No. 1, p.86 : Volksraadsnotule, Ohrigstad, 7/10/48, art. 3. (E.V.R. I)

(62) Locale Wetten, pp.8-9 : Apprentice Wet, Lydenburg 9/5/51.

(63) S.A. Argiefstukke, Transvaal, No. 2, p.123 : Verslag van Raadsitting te Lydenburg, 13/6/53, art. 32. (E.V.R. 3.)

(64) Ibid. Rustenburg, 1/6/55, art. 75. (E.V.R. 3.)

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

hy direk gemoeid met elke aspek van die inisiële inboeking nie, maar moes hy ook vir solank die kinders ingeboek was, 'n oog oor hulle hou, klagtes van die base aanhoor, oortreders van die wet straf en dan het hy ook nog te doen gekry met kinderdiewe. So moes die landdros van Pretoria in 1858 met 'n kommissie na Stamhoof Seleka gaan om ondersoek in te stel na die ontvoering van 13 kinders deur blankes.(65)

Passe, 'n ander ou gebruik onder die boere, wanneer dit kom by beheermaatreëls oor Naturelle wat na blanke gebiede kom of daardeur wil reis, was 'n ander saak waarmee die landdroste van die Z.A.R. veel te doen gehad het, hoewel in hierdie verband die veldkornette hul taak gedeel het en ons dus hier net 'n aanduiding van die aard van die werksaamhede sal gee.

In die eerste plaas was die landdros gemagtig om self passe uit te reik aan Naturelle en verplig om dit te doen as die Naturel onder 'n dienskontrak staan en betaal vir die pas.(66) Ten tweede „(zullen) de Landdrosten behoorlijk, volgens bestaande wetten, aan den Ouditeur-Generaal maandelijks verslag doen van het aantal door hen of hunne Veldcornetten uitgereikte passen en de gelden bij den Thesourier-Generaal storten, met opgaaf van de nog in hun bezit zijnde passen."(67)

---

(65) U.R. 1A, U.R.B. 15(25)/9/58 art. 38.

(66) Locale Wetten, p.474 : Wet 3 van 1872, art. 10.

(67) Ibid. art. 8.

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

Hierdie paswet van 1872 het alle vorige paswette en passtelsels herroep waarmee die landdroste eweneens gemoeid was[68] en het sommige derhalwe hoofbrekens besorg.[69] Andere het goed gevaar met die passe soos onder andere die Landdros van Wakkerstroom. Op 31/12/1875 doen hy as volg verslag aan die Tesourier-generaal:-

Passe gratis uitgereik........	:	146.
Passe deur Veldkornet uitgereik..................	:	251.
Aantal nie uitgereik	:	26 deur Landdros.
Aantal nie uitgereik..........	:	177 deur Veldkornet.
Totaal.....	:	600.
Opbrengs...	:	£251. (70)

(Die pasvorms was genommer en die Landdros moes ook verslag doen van die vorms wat nie gebruik is nie.)

Passe en belastings is seker die twee mees inherente aspekte van Naturelle-administrasie en ten opsigte van laasgenoemde het die landdros 'n groot en moeilike taak gehad om te vervul, enersyds vanweë die onstuimige toestande onder die Bantoe (veral in Noord-Transvaal) en andersyds vanweë botsende administratiewe reëlings in hierdie verband.[71]

Dat die landdros verantwoordelik was vir die invordering van belasting en dit onder moeilike omstandighede moes doen, blyk onder andere uit 'n besluit van die Uitvoerende Raad: „Wordt besloten de differente Landdrostten op te dragen de kaffir oplagen zonder verzuim in te vorderen, en den

(68) Vgl. R. 696/54 : Vergadering van Landdros en Krygsraad, Potchefstroom 10/10/54, art 3.

(69) R. 1593/72 : Landdros van Rustenburg aan die President, 29/11/72. Ook R. 528/73 : Landdros van Nazareth aan S.S., 5/4/73.

(70) R. 17/76 : Duplikaat-verslag van Landdros van Wakkerstroom aan S.S., 31/12/75.

(71) Word in 'n latere hoofstuk bespreek.

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

Commandant-Generaal te gelasten de Landdrosten, waar noodig is, in de uitoefening dier pligten te assisteeren of te doen assisteeren door zyne onderhoorige Officieren."[72]

Vroeg die volgende jaar het die reaksies ingekom : 54 persone het 'n memorie aan die President gerig waarin hulle onder andere versoek dat die landdros en kommandant nie moet voortgaan met die invorderings nie vanweë die onluste met en onder die Naturelle.[73]

Die landdros van Middelburg het laat weet dat daar in sy distrik nog nooit belastings ingevorder is nie en wil weet of hy van plaasvolk ook moet invorder. Hy is gretig om met die werk te begin.[74] Die landdros van Lydenburg het die Uitvoerende Raad in kennis gestel dat hy reeds vanaf 12 Januarie (1869) besig is om opgaaf in te vorder en dat hy teen die middel van Februarie weer uitgaan om agterstallige bydraes in te vorder.[75] In Maart 1869 het Rustenburg se landdros geskryf: „Met de inning der Kaffer taxe gaat het goed, eene wyk moet ik nog opnemen."[76] Die landdros van Potchefstroom wou die taak aan sy veldkornette opdra[77] terwyl die landdros van Wakkerstroom nie wou invorder alvorens die veldkornette hulle lyste oorgemaak het nie: dit was vir hom te onduidelik om te verstaan.[78] Landdros Skinner van Pretoria was nie bereid om

---

(72) U.R. 2 : U.R.B. van 10/12/68, art. 5 op p.794 : Behandeling van Art. 26 van V.R.B. van 18/9/68. Vgl. U.R. 3, U.R.B. van 9/3/70, art. 39. Op p.276 : Brief van C.G. Bodenstein, ged. Pretoria, 16/2/70, waarin hy vra om die opgaaf in te vorder en geantwoord is dat dit die taak van die landdros is.

(73) R. 126/69 : Memorie van A.P. Duvenage, Albasini en ander aan die President en U.R. ged. 8/2/69. Vgl. R. 652/73 : D.S. Maré, landdros van Marabastad aan U.R., ged. 2/5/73.

(74) R. 67/69 : F.K. Marè aan S.S., ged. 29/1/69.

(75) R. 91/69 : Landdros C. Potgieter aan U.R., ged. 23/1/69.

(76) R. 183/69 : Landdros van Rustenburg aan President, ged. 1/3/69.

(77) R. 1593/70 : A.M. Goetz aan S.S., ged. 27/12/70.

(78) R. 237/71 : Landdros Wakkerstroom aan S.S., ged. 15/2/71.

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

teen 5% vergoeding belasting te vorder nie en het geskryf dat „Indien die Ea. Uitv. Raad my gelaat de Kaffir Bydragen intevorderen tegen eene behoorlijke betaling zal het my aangenaam zyn aan u verzoek te voldoen."(79)

Die landdros van Nazareth het in 1873 gerapporteer dat veldkornet L. de Jager verslag gedoen het dat Mabhogo se volk onwillig was om belasting te betaal.(80)

In die distrik Zoutpansberg waar 'n groot en uiteenlopende Naturellebevolking was, het die landdros dit baie moeilik gehad in alle opsigte - ook ten opsigte van belasting-gaarding. Die distrik was gedurig in oproer en baie verarm. Kommandant F. Geyser wou onder andere die Naturellebelasting gebruik tot voordeel van die distrik(81) en die landdros het so 'n versoek aan die Uitvoerende Raad gerig(82) maar dit is van die hand gewys.(83) Reeds in 1864 het die landdros van Zoutpansberg gekla dat die opgaafsake aldaar in die war is(84), dat die regering sake vererger deur maatreëls wat „ontevrede en oneensgesindheid" bevorder,(85) dat dit swaar gaan om belasting te in(86) of dat Albasini in geld betaal

---

(79) R. 147/71 : Landdros van Pretoria aan U.R. ged. 3/2/71.

(80) R. 990/73 : A.B. Joubert aan S.S., ged. 27/6/73.

(81) R. 396/62 : Sitting van Landdros en Heemrade 20/11/62, art. 5 en 7.

(82) R. 376/66 : Landdros Van Nispen aan U.R. ged. 2/4/66.

(83) U.R. 2, U.R.B. ged. 18/5/66 art. 25 op p.240.

(84) R. 348/64 : Land. Vercuiel aan M.W. Pretorius, ged. 15/6/64.

(85) R. 779/68 : R.A. van Nispen aan President, ged. 15/6/68.

(86) R. 420/71 : D.S. Marè aan U.R. ged. 14/3/71.

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

in plaas van in goedere[87] en dat sommige stamme nie aan Albasini wil betaal nie maar aan iemand anders.[88]

Maar die belangrikste taak van die landdros het ongetwyfeld gelê in die veelvuldige losstaande sake ten opsigte van die Naturelle wat gedoen moes word soos bv. verslae oor spesifieke stamme of die algemene toestand in die distrik, kommissies, ondersoeke, beslegting van geskille en veel meer.

So vroeg as 1846 vind ons dat die Landdros van Lydenburg opgedra is „een commissie te zenden om de raport van De Lange te laten onderzoeken by den kaffers opperhoofden omtrend het halen van de vee door Buis."[89] In Maart 1847 vind ons dat landdros J.H. Visagie en 5 heemrade 'n ooreenkoms met stamhoof Matlaba gesluit het.[90] In Maart 1872 word die landdros van Christiana opgedra om 3,000 beeste by die Thlapin te gaan invorder;[91] in Oktober van dieselfde jaar moes hy dien op 'n kommissie „in zake de naturellen kwestie"[94] en in Desember doen hy verslag oor die „lynkwestie met de Batlapins."[93]

---

(87) R. 618/71 : D.S. Marè aan Ouditeur-Generaal ged. 22/5/71.

(88) R. 1722/72 : D.S. Marè aan U.R. ged. 13/12/72.

(89) Transvaalse Argiefstukke I, p.59 : Ekstra vergadering belê deur Landdros, 10/12/46. Ook by E.V.R. I, p.77.

(90) R. 121/47 : Mooyrivier den 9de Maart 1847. Vgl. Voortrekkerargiefstukke, p.269.

(91) U.R. 4 : U.R.B. ged. 19/3/72, art. 41 op p.101 in verband met V.R.B. ged. 2/3/72, art. 596

(92) U.R. 4 : U.R.B. ged. 8/10/72, art. 4 op p.267.

(93) U.R. 4 : U.R.B. ged. 19/12/72, art. 15a op p.304.

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

Landdros Van Staden van Rustenburg het onder andere die President meegedeel dat stamhoof Mamogale afgetree het en dat die agerende Stamhoof Nicodemus sy ontslag vra en sê dat Raikane nou Stamhoof moet word.(94) Die landdros van Potchefstroom het aan die Volksraad te Lydenburg verslag gedoen oor toestande onder die Bantoe in Kaapland en Natal en vervolg: „Alhier zyn het tot heden nog stil. Echter onder Vaal Rivier zyn Mahoora zeer bruetaal en opstandig......"(95) Die landdros van Heidelberg het onder andere verslag gedoen oor Naturellesake in die algemeen(96) terwyl die landdros van Marthinus Wesselstroom aan die President geskryf het oor sy onderhoude met Cetshwayo oor Zulu-aangeleenthede.(97) Die landdros van Middelburg het weer verslag gedoen oor Mabhogo(98) terwyl landdros D.W. Botha gerapporteer het dat „daar geen verraad onder de Zwarte Natie te bespeur is" nie.(99) Uit Waterberg het die landdros rapporteer oor die gesindhede van Matlala, Mapela en Sebitiela(100) asook oor Sebitiela se dreigende houding,(101) terwyl die landdros van Lydenburg oor die algemene toestand

---

(94) R. 994/73 : Landdros van Rustenburg aan President ged. 3/7/73.

(95) S.A. Argiefstukke, Transvaal No. 2, p.211 : Brief H.S. Lombaardt, 16/4/51. (V.R. 160/51).

(96) R. 1005/73 : F.K. Marè aan S.S., ged. 3/7/73.

(97) R. 2120/73 : Wn. Landdros van M.W. Stroom aan President ged. 27/12/73.

(98) U.R. 2 : U.R.B. ged. 14/2/65, art. 50.

(99) R. 727/54 : D.W. Botha, Landdros, Brief ged. 23/11/54.

(100) R. 4546/61 : Rabe aan f. president ged. 4/8/61.

(101) U.R. 18 (ii) Kladbesluit 9/1/71, art. 5.

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

rapporteer het en oor Sekhukhune so ontevredenheid oor J.M. de Beer se aanstelling as diplomatieke agent(102); oor Mabhogo;(103) Baviaan, die Kaalkaffers en die Swazie.(104) Die landdros van Zoutpansberg het egter die meeste gehad om oor te skryf want blykbaar was blank sowel as Bantoe maar moeilik om te hanteer - soveel so, dat die landdros eenkeer kon rapporteer „het is rustig : zoo wel in ons midden als rondom ons by de Naturellen."(105)

So vind ons hom reeds in 1855 gereed om te rapporteer oor Mapela(106) en in die jare daarna oor Madzhie (Katlagter) en Makhado(107), Davhana(108) en Paco.(109) Allerlei verbandhoudende sake soos byeenkomste, onderhandelinge, eise wat die Naturelle stel ens., word in die verslae behandel asook versoeke van die inwoners van die distrik ten opsigte van die moeilikhede met die Naturelle.(110)

---

(102) R.624/64 : C. Potgieter aan President en U.R. ged. 22/8/64.

(103) R. 888/64 : Landdros van Lydenburg aan President ged. 11/10/64.

(104) U.R. 18 (ii) Kladbesluite 26/9/71, art. 9, p.147.

(105) R. 227/64 : J. Vercueil aan f. President ged. 25/4/64.

(106) R. 827/55 : A. Duvenage aan St. Schoeman ged. 1/6/55.

(107) R. 657/65 : J. Vercueil aan U.R. ged. 7/7/65. Ook R. 100/66 : R.A. van Nispen aan President ged. 31/1/66.

(108) R. 288/66 : R.A. van Nispen aan President ged. 1/3/66.

(109) R. 416/66 : R.A. van Nispen aan U.R. ged. 15/4/66.

(110) R. 1264/69, R.443/66, R. 1316/67, R. 1192/68, R. 293/67, R. 261/71

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

Dan het die landdros van Zoutpansberg natuurlik die „spesiale geval" van Munene, 'n stamhoof wat baie moeilikheid gegee het en wie se geval moeilik hanteer kon word vanweë Munene se verbintenis aan Albasini enersyds en andersyds vanweë Muzila, die grootkaptein van Munene, wat eis dat hy uitgelewer word. Verslae oor Munene en onderhandelinge met hom is gereeld deur die landdros ingestuur.(111)

Albasini self, in sy hoedanigheid as superintendent van Naturelle, was 'n onderwerp waaroor verskillende landdroste van die distrik gereeld gerapporteer het.(112)

Ten slotte was daar allerlei sake soos smokkel- en drankhandel(113), begrotingsopgawes,(114) bekendmaking van proklamasies oor pokke(115) en die hantering van geskenke(116) wat Naturelle aan boere wens te maak wat die landdros oor moes rapporteer in terme van wet of gewete. Daar was ook die twee-maandelikse verslae van veldkornette wat roetinematig deur die landdroste deurgestuur moes word,(117) èn

---

(111) R. 597/64, R. 607/64, R. 904/64, R. 536/65 ens.

(112) R. 595/65 : J. Vercueil aan U.R. ged. 20/5/65; R. 1264/69 : Van Nispen aan President en U.R. ged. 1/11/69; R. 675/71 : Landdros Marabastad aan President en U.R., ged. 6/5/71, ens.

(113) R. 1133/68 : Van Nispen aan President, ged. 24/9/68.

(114) S.A. Argiefstukke, Transvaal No. 4, p.355 : Begrotingswet voor het jaar 1861 volgens Artikel 73 der Grondwet. (R. 3992/60). Ibid p.410 : Verslag der Ontvangsten en Uitgaven der distrikskas van Lydenburg vanaf 1 November 1860 tot 1 January 1862 door den Landdrost van Lydenburg Cornelis Potgieter. (V.R. 468/60).

(115) Gouvernements Courant der Z.A.R. No. 36, ged. 19/7/61. Ook by No. 37, ged. 26/7/61.

(116) Locale Wetten, p.7 : Volksraadsbesluit 20/5/50, art. 38. Vgl. S.A. Argiefstukke, Transvaal No. 1, p.135.

(117) Locale Wetten, p.90 : art. 9.

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

wel deurgestuur is.(118) Daar was, in Zoutpansberg, klagtes oor die Superintendente van Naturelle,(119) voorstelle vir die hersiening van instruksies aan diegene wat met Naturelle moes werk(120) en 'n eis „dat betere maatregelen over onze Kaffers mogte gemaakt worden."(121)

Die landdrosstelsel het goed geaard in die Z.A.R. en nêrens kan 'n spoor gevind word van 'n neiging om daarvan ontslae te raak nie. Tewens, waar ander amptenare in spesifieke gebiede aangewys was om Naturellesake te hanteer, was die neiging by die publiek eerder om hulle afgeskaf te kry en die werk onder toesig van die landdros te laat geskied want die landdros het in die oë van die volk die sentrale regering verteenwoordig en was ongetwyfeld 'n man van status. „De administratieve magt ontleent haar gezag van de Uitvoerenden Raad,...Zy is in handen van Landdrosten en Heemraden.........Ieder district word bestuurd door een Landdrost......"(122) En as hoof

---

(118) S.A. Argiefstukke, Transvaal No. 2, p.34 : Kommissieraadsvergadering, Lydenburg, ged. 11/6/51, art. 1. (E.V.R. 3.) Vgl. R. 703/65 : James Otto aan President ged. 16/6/65 vir 'n verslag van veldkornet Coetzee van Marico oor Naturellesake aldaar.

(119) R. 444/66 : R.A. van Nispen aan U.R. ged. 23/4/66. Ook R. 40/68 ged. 2/1/68.

(120) R. 291/66 : R.A. van Nispen aan U.R. ged. 1/3/66. Ook R. 260/66 : R.A. van Nispen aan President ged. 23/2/66.

(121) R. 105/62 : Landdros du Toit van Pretoria aan f. President, ged. 11/2/1862.

(122) S.A. Argiefstukke, Transvaal No. 3, p.518 : Grondwet van de Z.A.R., arts. 171, 172 en 174 resp. (Staatscourant van 5/3/58)

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

van die distrik was hy nie alleen ook hoof van die Naturelle-administrasie aldaar nie maar ook 'n aktiewe amptenaar in daardie administrasie.(123)

--ooOoo--

(123) Van Jaarsveld (p.289) wil te kenne gee dat die veldkornet die hoof oor die Naturelle-administrasie van die wyk was, 'n stelling wat in die lig van hierdie hoofstuk ongetwyfeld as onjuis beskou kan word want nie alleen is dit wetlik inkorrek nie maar ook uit die werksaamhede van die landdros blyk dit duidelik dat dit nie die geval was nie. By bestudering van die veldkornet-instruksies mag dit egter voorkom asof die veldkornet in sommige gevalle paralelle magte met dié van die landdros gehad het maar dit neem nie sy onderhorigheid aan die landdros weg of maak hom „hoof" nie.